

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

В'ячеслав Віталійович Вапнярчук,
канд. юрид. наук, доцент
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 343.14

МОТИВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

У статті запропоновано виділити таку ланку психічної регуляції поведінки суб'єктів доказування як мотив, під яким розуміється усвідомлене внутрішнє спонукання суб'єкта кримінального процесуального доказування, що обумовлене певними потребами, інтересами та цілями, які викликають у особи рішучість діяти. Розглянуто сутності потреб та інтересів, проаналізовано різновиди потреб та їх прояв у кримінальному процесуальному доказуванні. При розгляді поняття «інтереси» звернено увагу на їх співвідношенні з потребами, характер та види в кримінальному провадженні.

Ключові слова: мотив кримінального процесуального доказування, потреби, інтереси, ціль, законний інтерес.

Розвиток науки вітчизняного кримінального процесу зумовлює необхідність дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих особливостей кримінального процесуального доказування. Особливої актуальності дане питання набуло у зв'язку з набранням чинності нового КПК України, в якому запропоновано нові підходи до розуміння сутності та порядку здійснення кримінального процесуального доказування. Аналогічні підходи повинні розроблятися і в науці кримінального процесу. Так, на нашу думку, давно назріла необхідність повного й всебічного дослідження суб'єктивної сторони кримінального процесуального доказування, тобто тих психічних процесів, які протікають у свідомості суб'єкта доказування, одним з яких і є мотив його здійснення.

Метою статті є аналіз сутності поняття мотив кримінального процесуального доказування.

Якщо розглядати особливості здійснення кримінального процесуального доказування з точки зору суб'єктивної сторони (тобто з погляду тих психічних процесів, що відбуваються у свідомості суб'єкта доказування), то одним із найбільш значущих, типових процесів, який домінує у свідомості суб'єкта доказування та визначає (або правильніше сказати обумовлює) його відношення як до кримінального процесуального доказування загалом, так і до конкретних його проявів зокрема, є мотив.

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови «мотив (від лат. *movere* – приводити в рух, штовхати) – це підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина» [1, с. 810]. Тобто мотив, по суті, є спонукальною причиною здійснення певним суб'єктом кримінального процесуального доказування. Таке спонукання обумовлено усвідомленим бажанням суб'єкта на задоволення своїх потреб, захист інтересів та досягнення цілей, і призводить до пошуку можливостей для цього. Таким чином, *мотив* можна визначити як *усвідомлене внутрішнє спонукання суб'єкта кримінального процесуального доказування, обумовлене певними потребами, інтересами та цілями, які викликають у особи рішучість діяти*.

Як бачимо, мотиви кримінальної процесуальної доказової діяльності можуть бути викликані потребами, інтересами та цілями. Розглянемо докладніше перші два поняття (щодо цілей, які можуть обумовлювати мотивацію кримінального процесуального доказування, буде окрема публікація).

Що стосується *потреб*, то в соціології під ними розуміють потреби людини в тому, що є необхідними умовами її існування. В науковій літературі виділяється чимало різновидів потреб людини. Не вдаючись до правомірності їх виділення та докладного аналізу, вважаємо за можливе використати напрацювання відомого американського психолога російського походження А. Маслоу (А. Маслоу), який запропонував теорію людської мотивації [2]. Суть її полягає в тому, що людина за своєю природою має широкий спектр потреб, які вона прагне задовольнити, і таке прагнення є мотивом її поведінки. Важливим здобутком цієї теорії є розроблена й запропонована А. Маслоу ієрархія потреб у вигляді піраміди, що складається з декількох сходинок (варто зауважити, що у своїх ранніх роботах А. Маслоу виділяв п'ять рівнів (сходинок) у піраміді потреб; в останніх же працях він збільшує їх кількість до семи). Розглянемо їх стисло і звернемо увагу на ті з них, які, на наш погляд, найбільш яскраво проявляються в кримінальному процесуальному доказуванні його суб'єктів.

1. Фізіологічні потреби (в їжі, диханні, одязі, житлі, відпочинку тощо). Ми не виключаємо можливості спонукання до здійснення суб'єктів доказування саме на підставі цих потреб. Зрозуміло, що в кримінальному провадженні вони можуть прямо не декларуватися, а виявлятися опосередковано. Про прагнення задоволення саме цих потреб інколи свідчить здійснення доказової діяльності за матеріальну винагороду (наприклад, захисником за гонорар).

2. Екзистенціональні потреби (або потреби в безпеці, захищеності, стабільності, свободі від страху та тривоги, в порядку, законі, комфорті, впевненості у завтрашньому дні). Цей різновид потреб, на наш погляд, є визначальним для доказування в першу чергу таких суб'єктів, як потерпілий, підозрюваний, обвинувачений.

Вказані два різновиди потреб визначаються А. Маслоу як первинні (або вроджені). Після того, як вони задоволені, актуалізуються потреби вторинні (або набуті), які розміщуються ним на вищих сходинках піраміди. До них належать:

3. Соціальні потреби (у приналежності до спільноти, бути прийнятим, кохати і бути коханим).

4. Престижні потреби (в повазі, шануванні, визнанні). Кожна людина постійно потребує визнання, стійкої, і, як правило, високої оцінки своєї особистості, кожному з нас потрібні і повага оточуючих, і можливість поважати самого себе. Потреби цього рівня А. Маслоу поділяє на два види: перший – потреби відчуття власної могутності, адекватності, компетентності, значимості; другий – потреби в репутації або престижі, здобутті певного статусу, уваги, визнання, слави.

Цей різновид потреб досить часто є мотиваційним для суб'єктів кримінального процесуального доказування (наприклад, мотивацією участі адвоката у кримінальному провадженні щодо скоєння резонансного злочину буде прагнення стати відомим, зробити на цьому собі ім'я).

5. Пізнавальні потреби (знати, вміти, розуміти, досліджувати). На наш погляд, вони є мотиваційними й визначальними в доказовій діяльності кожного суб'єкта доказування. Проте варто зауважити, що інколи рівень пізнавальної мотивації в них може бути різний. Різні можуть бути й детермінанти, що обумовлюють тягу до знань: як негативні (страх, тривога), так і позитивні (потреба в розумінні, професійній самореалізації);

6. Естетичні потреби (в гармонії, порядку, красоті).

7. Духовні потреби (в самоактуалізації, тобто відповідності своїй природі, бути тим, ким може бути).

Термін «інтерес»¹ широко відомий і часто використовується в кримінальній процесуальній науці, однак належного дослідження він поки що, на жаль, не отримав. Зупинимось на аналізі найбільш суттєвих для розуміння цієї категорії питань.

Перше питання, яке, на нашу думку, потребує аналізу та вирішення, це співвідношення понять «потреби» та «інтерес». У психології їх розділяють наступним чином. Якщо потреби – це те, що є необхідним для існування людини (незадоволена потреба викликає збій у функціонуванні людини, а то й загрожує її існуванню), то інтерес (від лат. interest – мати значення) – це

¹ Одним із значень цього поняття в тлумачному словнику української мови, яке найбільше відповідає нашому розумінню його місця в кримінальному процесуальному доказуванні, є наступне: «інтерес – це те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийось думок і турбот; прагнення, потреби» [1, с. 37].

цілеспрямоване ставлення людини до певної потреби, шлях і механізм до її задоволення. Безпосередній об'єкт інтересу – не саме благо як таке, а ті позиції індивіда або соціального прошарку, що забезпечують можливість отримання цього блага [3, с. 114]. Отже, поняття інтересу є більш ширшим. Складовими елементами структури інтересу є певна потреба (вона передує йому, викликає та обумовлює його), а також спосіб її задоволення.

Інтерес формується для задоволення потреб, без них він не існує (потреби в кримінальному провадженні можуть існувати й поза інтересом, якщо вони не усвідомлені й в особі відсутні можливості їх задоволення). Однак це не означає, що інтерес – це інша назва потреби. Остання збігається (зливається) з інтересом лише тоді, коли вона задоволена, а інтереси реалізовані в діяльності учасників процесу.

Таким чином, інтерес суб'єктів кримінального процесуального доказування – це обумовлене системою потреб усвідомлене спонукання, спрямоване на їх задоволення шляхом здійснення діяння, регламентованого кримінальним процесуальним законом.

Друге питання, якому варто приділити увагу, стосується характеру інтересу в кримінальному провадженні. На перший погляд, інтерес є суто суб'єктивним явищем. Дійсно, все, що спонукає суб'єкта доказування до певної діяльності, проходить через його свідомість. Інтереси в кримінальному провадженні не можуть бути безсуб'єктивними і в силу цього набувають суб'єктивного характеру. Водночас не можна заперечувати й об'єктивного характеру інтересу. Адже він обумовлюється об'єктивними обставинами кримінального провадження, нормами кримінального та кримінального процесуального законодавства. Тобто об'єктивність інтересу полягає не в тому, що він існує поза суб'єктом, а в тому, що процес формування інтересів носить об'єктивний характер.

Як відзначає з цього приводу Т. А. Дуйшенбієв, інтереси в кримінальному судочинстві суб'єктивні лише тому, що проходять через свідомість носіїв процесуальних інтересів – обвинуваченого, потерпілого та інших, віддзеркалюються в їх свідомості, реалізуються через їх дії, в силу цього набувають суб'єктивної форми вираження, яка опосередковує їх права та обов'язки. Інтерес у кримінальному процесі поза його суб'єктами не володіє спонукальною силою, суб'єктивною сутністю. В той же час інтереси об'єктивні, оскільки зміст інтересу в кримінальному провадженні визначається кримінально-процесуальним законом як можливості, фактичні, реальні мотиви, потреби учасників кримінального процесу, з одного боку, а з іншого – задовольняються в кримінально-процесуальних відносинах, які чітко регламентовані законом [4, с. 25-26].

Третє питання – різновиди інтересу. В науці кримінального процесу класифікація інтересу здійснюється за різними критеріями, зокрема: 1) по відношенню окремих інтересів до інтересу суспільства: суспільні, особисті, колективні та приватні; 2) за змістом мотиву: кримінально-правові (матеріальні), кримінально-процесуальні (процесуальні); 3) за способом задоволення: законні та незаконні; 4) по відношенню до розвитку суспільства в цілому (сприяють чи тормозять суспільний розвиток): прогресивні та реакційні [4, с. 46].

Не вдаючись до аналізу правомірності такого поділу та всіх вказаних різновидів інтересу (хоча важко не зауважити щодо сумнівності визначеного вище першого критерію та видів, які за ним виділяються), зупинимось лише на розумінні сутності законного інтересу. Дослідження саме цього виду інтересу, на наш погляд, є важливим, оскільки, по-перше, термін «законний інтерес» є досить активно вживаним як у кримінальному процесуальному законодавстві (див., зокрема: ст. 2, ч. 1 ст. 22, ч. 1 ст. 47, ч. 1 ст. 236 КПК), так і в практиці кримінального судочинства, хоча однозначного розуміння його поки що немає; по-друге, аналіз саме правової природи законного інтересу є важливим у контексті дослідження мотиваційної діяльності суб'єктів доказування, оскільки його законність (незаконність) може вплинути на результати їх доказової діяльності.

Узагальнюючи публікації, присвячені дослідженню законного інтересу, слід звернути увагу на те, що це поняття розглядається науковцями в широкому і вузькому смислі. У широкому сенсі – як інтереси, закріплені в суб'єктивних правах, так і інтереси, виражені в особливому понятті «законні інтереси». У вузькому ж сенсі – тільки останні [5, с. 379]. На наш погляд, з таким баченням загалом можна погодитись.

По суті аналогічну думку висловлює і Т. А. Дуйшенбієв, який вважає, що визначенню «законний» може бути надано два значення: законний – тобто визнаний законом, тобто офіційний, і законний по суті, тобто який не суперечить закону (широке розуміння терміна – уточнення наше. – В. В.). При визначенні законності інтересів варто виходити з другого варіанту (вузьке розуміння – уточнення наше. – В. В.). Всі інтереси особи, в тому числі й не виражені в конкретних кримінально-процесуальних нормах, але які не суперечать їм і загально правовим принципам, потрібно відносити до законних [4, с. 75-76].

Розуміння «законного інтересу» в другому виділеному значенні (у вузькому змісті), на наш погляд, більшою мірою відповідає й сутності терміна «інтерес» як мотиваційної складової суб'єктивної сторони доказування, оскільки правове регламентування законного інтересу обумовлює появу суб'єктивного права. Законний же інтерес, на відміну від суб'єктивного права, – це простий правовий дозвіл, що має характер прагнення, в якому відсутня вказівка діяти у визначеному законом порядку і вимагати відповідної поведінки від інших осіб і який не забезпечений конкретним юридичним обов'язком (докладний аналіз співвідношення суб'єктивного права і законного інтересу проведений О. В. Малько [5, с. 373–389]).

Який же критерій встановлення законності інтересу? Щодо закріплених у законі інтересів таким є їх правова регламентація. Відносно ж інтересів, які не мають прямого законодавчого регламентування, таким критерієм, на наш погляд, є їх відповідність соціальним нормам, які як знайшли, так і не знайшли свого втілення в принципах, засадах того чи іншого виду діяльності (в нашому випадку – кримінального провадження). В останньому випадку (за відсутності правового регламентування) вважаємо, що відповідність інте-

ресів соціальним нормам повинна визначатися залежно від сутності потреб, які є в основі такого інтересу. Якщо потреба є розумною і такою, що дійсно відповідає інтересам суспільства загалом чи окремих його членів зокрема, такою, що здатна задовольнити певні їх правомірні прагнення, то такий інтерес повинен визнаватися законним.

Наприклад, інтерес хворого свідка в кримінальному провадженні в тому, щоб бути допитаним у місці його перебування (наприклад, у лікарні чи вдома), є таким, що відповідає його розумним екзистенціональним потребам і повинен бути визнаний законним. Інтерес особи, суспільства, що спонукає до належного здійснення доказування винуватості особи у вчиненні сепаратистських дій на території України є таким, що відповідає їх розумним потребам (у першу чергу екзистенціональним (на безпеку, захищеність, впевненість у майбутньому) та соціальним (любові до України та Українського народу)) і теж повинен визнаватися законним мотиваційним інтересом.

На завершення розгляду питання щодо мотивів кримінального процесуального доказування варто зупинитись на з'ясуванні співвідношення понять «мотив» і «стимул», оскільки досить часто в юридичній літературі, присвяченій мотиваційній діяльності, ці поняття ототожнюються (стимули, як і мотиви, зводяться суто до суб'єктивних факторів). На наш погляд, правовий стимул, на відміну від мотиву, який дійсно є внутрішньою спонукальною причиною, завжди фактор зовнішній, який впливає на суб'єкт ззовні. Прикладами стимулювання доказової діяльності певного суб'єкта кримінального провадження може бути застосування того чи іншого заходу забезпечення, проведення певних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які обумовлюють необхідність відповідної реакції, прийняття відповідних правових рішень (наприклад, повідомлення про підозру стимулює підозрюваного (його захисника) до більш активної доказової діяльності з метою захисту від висунутої підозри).

Список літератури:

1. Словник української мови : у 11 т. – Т. 4: І-М. – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.
2. Маслоу А. Теория человеческой мотивации (2002) [Электронный ресурс]. / А. Маслоу. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/library/maslow>.
3. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., доп. / А. Г. Здравомыслов. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 317 с.
4. Дуйшенбиев Т. А. Интересы в уголовном судопроизводстве: по материалам Кыргызской Республики и Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Академия управления МВД России. / Т. А. Дуйшенбиев. – М., 1999. – 265 с.
5. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / А. Г. Здравомыслов; под ред. М. Н. Марченко. – М. : Юристъ, 2001. – 656 с.

Ватнярчук В. В. Мотив уголовного процессуального доказывания.

В статье предложено выделить такое звено психической регуляции поведения субъектов доказывания как мотив, под которым понимается осознанное внутреннее побуждение субъекта уголовного процессуального доказывания, что обусловлено определенными потребностями, интересами и целями, которые вызывают у лица решимость действовать. Рассмотрены два первых детерминанта, а именно сущности потребностей и интересов. Проанализированы выделенные

в научній літературі різноманітності потребностей и их проявление в уголовном процессуальном доказывании. При рассмотрении понятия «интересы» обращено внимание на соотношение с потребностями, на их характер и виды в уголовном производстве.

Ключевые слова: мотив уголовного процессуального доказывания, потребности, интересы, цели, законный интерес.

Vapnyarchuk V. Motive Criminal Procedure Evidence.

In the article the need for such a level of mental regulation of behavior of proving motivation. The latter refers to internal motivation conscious entity Criminal Procedure proof, due to specific needs, interests and goals that cause a person to act rishymist. Detailed attention is given to the first two determinants, namely the nature of needs and interests. In particular, analyzes highlighted in the literature variety of needs (physiological, ekzistentsionalni, social, prestige, cognitive, aesthetic and spiritual) and the manifestation of some of them in the criminal procedural proof.

Key words: Criminal procedure proving motive, needs, interests, target legitimate interest.

Надійшла до редколегії 16.02.2015 р.

Олег Юрійович Булукув,
канд. юрид. наук, доцент
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 343.98

ТАКТИЧНІ РІШЕННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ: ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто питання використання психології у прийнятті тактичних рішень при розслідуванні злочинів. Названо елементи психологічних основ прийняття рішень і розкрито їх зміст. Вказано на можливість використання розроблених психологією методів при виборі та прийнятті рішень.

Ключові слова: психологія прийняття рішень, прогнозування, рефлексивне мислення, результати рішень, внутрішнє переконання.

Прийняття рішень при розслідуванні злочинів залежить від багатьох факторів, головними з яких є психологічні особливості особи, яка приймає рішення.